A represión franquista en Galicia

Actas dos traballos presentados ao

Congreso da Memoria

Narón,
4 a 7 de decembro de 2003

A represión franquista en Galicia
Actas dos traballos presentados ao Congreso da Memoria
Narón, 4 a 7 de decembro de 2003

1ª edición: maio 2005

Deseño e maquetación: Edicións Embora
Ilustración da portada: Alberto Toval

Depósito Legal:

A represión franquista na provincia de A Coruña

Xosé Manuel Suárez Martínez

O diccionario define "xenocidio" como a "matanza sistemática dunha colectividade humana por motivos de raza, relixiosos ou políticos". O que se produciu en Galicia ó pouco de triunfar a sublevación militar de xullo do 36 foi un xenocidio por motivacións políticas, e sistemático, porque contou cun sistema de organización, no que existían persoas responsables de levalo a cabo e un aparello de propaganda para xustificalo diante da opinión pública. O obxectivo era, primeiro, a consolidación dun pronunciamento militar e a súa victoria sobre os oponentes, para logo ser instrumento de mantemento dun réxime político autoritario. O proceso inclúe a deshumanización da víctima, á cualificación de "rojo" engádense adxectivos negativos: revoltoso, revolucionario, violento... Asimílase a identidade ideolóxica coa pertenza a unha raza especial que hai que eliminar, por ser un perigo social e moral. Desta maneira o represaliado vese descualificado eticamente e como merecedor do castigo recibido. A represión violenta é posible porque no home hai unha tendencia natural á violencia que en ocasións vese lexitimada polo poder político como un medio para a transformación social, para a actividade política. Hai unha aceptación social de que a violencia constitúe un medio de actuación política, porque hai unha tradición neste aspecto; en España o Estado practicou a violencia na guerra de Marrocos, na represión de folgas e manifestacións, no uso da tortura e dos malos tratos, na lei da fugas; pero non é só o Estado o que practica a violencia, desde o outro lado, os que pretenden un cambio revolucionario da sociedade tamén teñen a violencia como medio; o terrorismo anarquista anterior á II República axudou a considerar a violencia como un medio lexítimo, eficaz, de acción política. Ademais a intervención do Exército na vida política da 2ª República o 18 de xullo de 1936 non era algo novidoso, atrás quedara a dictadura do xeneral Primo de Rivera, o intento revolucionario dos capitáns García e Galán en 1930, xa na República a sublevación do xeneral Sanjurjo en 1932 e a represión de outubro de 1934 (sobre todo en Asturias, dirixida polo xeneral Franco),

cuns métodos que son un claro antecedente do proceso represivo de 1936. En realidade, os militares non deixaran de aparecer na política española no primeiro tercio de século, polo que non sorprendeu que se sublevaran, outra vez, no verán do 36, pero si que se desenvolveran con estrema violencia.

As víctimas da represión violenta de 1936 tiñan diversas ideoloxías, ían desde os pertencentes a unha clase media urbana, de ideais liberais e republicanos, ata ós membros de partidos e sindicatos revolucionarios defensores da clase obreira, pero estaban unidos pola defensa dunha constitución que permitira o libre xogo político e a participación cidadá nun réxime parlamentario, inda que algúns pretendían superar este marco cara a un proxecto revolucionario socialista.

Neste estudio pretendemos achegarnos ó coñecemento dos represaliados e tamén do propio proceso represivo na provincia da Coruña, en canto ós métodos utilizados, pero non nos é posible determinar o número, nin siquera aproximado, de falecidos a consecuencia dese proceso, porque non todos foron inscritos nos libros dos rexistros civís, nin temos datos, polo de agora, de todo o territorio provincial. A represión tivo moitas consecuencias, non só sobre os propios represaliados, afectou ademais fondamente á vida dos familiares, das viúvas (viúvos nalgúns casos), dos fillos que quedaron orfos, e afectou socialmente, porque un feito de tan profunda repercusión demográfica incidiu tamén na sociedade a varios niveis, desde o económico ó das mentalidades.

Este estudio demostra que os rexistros civís son fontes uteis, inda que non únicos, na investigación da represión franquista en Galicia. Esta funcionalidade está condicionada ó emprego de fontes complementarias de documentación (sumarios dos consellos de guerra, prensa, fontes orais) e a súa importancia queda matizada segundo a zona; os libros de defuncións de Ferrol, A Coruña e Santiago, ofrecen diferencias en canto á posibilidade de que se rexistraran os paseos, sendo Ferrol e comarca onde máis claramente quedaron inscritas esas execucións non legais, expresada en términos ("por disparos de la fuerza pública al huir", por exemplo) que non daban lugar a dúbidas, lonxe dos recursos agachadores ("hemorragia interna", "hemorragia cerebral"...) empregados nos rexistros de Coruña e Santiago.

A sublevación militar do venres 17 de xullo de 1936, iniciada no norte de África, estendeuse desde o 18, polas principais cidades españolas; en Galicia, sen embargo, a rebelión non estalou ata o 20, polas dúbidas do xeneral Salcedo Molinuevo, xefe da VIII División Militar, con sé en Coruña, en secunda-lo

golpe, inda que foi requerido para que se erguese por chamadas de teléfono do xeneral Mola, Sanjurjo e outros. É o luns 20, cando Galicia inicia o seu alzamento, primeiro na cidade coruñesa, dando o sinal para o resto das prazas militares galegas; agardouse a que na xefatura da División se tomara a decisión de sumarse ás guarnicións levantadas na Península: Madrid, Barcelona, Sevilla, Córdoba, Pamplona, Zaragoza, Valla-dolid, Burgos, Málaga, Cádiz, Palencia, Logroño, Vitoria...; A Coruña é a última cabeceira de división militar que se suma ó alzamento provocando o retraso en toda Galicia. A demora está causada pola negativa do xeneral Salcedo Molinuevo, apoiado polo xeneral de Brigada Caridad Pita, a declarar o estado de guerra. En Ferrol non se suma ó sublevamento, inda que non se opón activamente a el, o contralmirante e exministro Azarola, xefe do Arsenal. Os tres xefes militares serán fusilados en Ferrol antes de que remate o ano, son os tres de maior gradación dos pasados polas armas en Galicia.

Pódese afirmar que a guerra civil, oficialmente rematada en 1939, continúa presente en Galicia máis alá desa data. A característica principal da guerra en Galicia, a súa manifestación máis sobresainte, a represión violenta, a represión como proceso xenocida, prosegue en Galicia durante a década dos corenta, agora ben, os represaliados nesta etapa xa responden tamén con violencia e organización, son grupos guerrilleiros armados, con disciplina militar, que levan uniforme e executan ós antigos represores.

A Coruña: a iniciativa en Galicia do alzamento

Ó Goberno Civil da cidade herculina chegan as primeiras noticias da rebelión de forzas do Tercio e Regulares na zona marroquí na tarde do 17 de xullo do 36. Francisco Pérez Carballo, un gobernador de 25 anos, que estrea cargo, convoca ós líderes políticos e sindicais da cidade e, a través de telegramas, ós alcaldes co obxecto de organizar medidas preventivas, que consistirán na detención de persoas vencelladas a partidos de dereitas e falanxistas (a primeira orde con este fin é do mesmo día 17), a requisa de armas (o día 18, pola tarde recíbense instruccións de Madrid para que se requisen armas e se repartan ás masas) e tamén de vehículos.

Tanto na Coruña como nos pobos e vilas fórmanse comités de defensa, nos que se integran representantes de partidos da Fronte Popular e dos sindicatos UGT e CNT. O da cidade herculina está integrado por:

- O gobernador Pérez Carballo (de Izquierda Republicana

–IR–, fusilado).

- O alcalde Suárez Ferrín (de Unión Republicana –UR–, fusilado).
- Ramón Maseda (presidente da Agrupación Socialista, fusilado).
- José García (de JSU, logra escapar á represión na que caen tres irmáns).
- José Moreno (secretario da Confederación Rexional Galaica, CNT).
- Francisco Mazariegos (de UGT, fusilado; a súa muller paseada).
- Eladio Muíños (CNT).
- Jacinto Méndez (de FAI, paseado).
- Manuel Fernández (Partido Sindicalista).
- Nicolás Torres (P. Comunista).
- Plácido R. Castro (PG).
- Guzmán García (de IR, fusilado).
- Luis Vidal (das xuventudes de IR).

Pero tódalas accións serán insuficientes para deter un movemento rebelde con importantes efectivos militares. O pobo non dispuña de armas dabondo, nin en número nin en calidade, moitas das empregadas para a defensa da República eran armas de caza, pistolas, con escasa munición, e isto será decisivo para explicar o triunfo dos sublevados. O 20 de xullo, xa pola mañá, os oficiais da Coruña deteñen ós xenerais Salcedo e Caridad Pita. A axuda de mineiros e obreiros ós gardas de Asalto para defender un fortificado edificio do goberno civil non impide que caia. Ás 14 horas do luns 20 de xullo un grupo de soldados do rexemento de infantería Zamora ó mando dun capitán proclaman na praza de María Pita o bando declaratorio do estado de guerra; media hora despois comezan os disparos de artillería e de ametralladora sobre o pazo do Goberno Civil. O gobernador civil ordena rendir a súa sé tras recibi-lo terceiro tiro de canón, inda que nas rúas segue a resistencia.

Na mañá do 20 de xullo, unha vez deposto o xeneral Salcedo, o seu sustituto, o coronel Cánovas, diríxese ás prazas militares galegas como novo xefe da 8ª División e ordena a declaración do estado de guerra: en Vigo faise ó mediodía, en Ourense ás dúas da tarde, en Lugo ás tres, en Ferrol ás seis...

Como consecuencia dos enfrontamentos prodúcense 31 falecidos entre o 20 e 22 de xullo por feridas de arma de fogo, isto quere dicir que houbo resistencia ó golpe, a pesares da falla de armas, pero inda o 31 de xullo se rexistra a morte dun sarxento de Asalto,

a consecuencia das feridas producidas na ponte do Pasaxe, "que le causaron los revoltosos al ir con la columna que se dirigía a Asturias", segundo se expresa na inscrición da defunción, o que significa que aínda a finais de xullo había resistencia armada á sublevación militar na provincia coruñesa. Preto do día de Santiago comeza a represión. O cadro 1 resume datos do rexistro civil coruñés, faltan os paseados fóra deste concello, os que foron eliminados, tras ser sacados da prisión provincial, en Arteixo, Cambre, Carballo, Betanzos.

Cadro 1. Falecidos pola represión violenta en A Coruña (entre parénteses os fusilados por consello de guerra, e diferencias co total= nº de paseados):

	1936	**1937**	**1938**
	125 (60, +65)	83 (58, +25)	28 (27, +1)
Xaneiro		8 (4)	6 (6)
Febreiro		2 (2)	
Marzo		9 (8)	16 (16)
Abril		5 (5)	1 (1)
Maio		3 (3)	3 (3)
Xuño		3 (3)	
Xullo	8 (7)	28 (12)	
Agosto	58 (12)	11 (1)	
Setembro	9 (1)	3 (3)	
Outubro	14 (14)	18 (18)	1
Novembro	16 (9)		1 (1)
Decembro	20 (17)	3	

Do total contabilizado (237 execucións e homicidios), 146 con condena a morte tras xuizo militar, e só dúas mulleres (sen sentencia). En agosto do 36 as mortes totais por acción represiva doblan en número ás realizadas tras sentencia, en 1937 esta diferencia disminúe claramente, o que quere dicir que a represión vaise encauzando polo método legal, o dos códigos militares. Por orixes predomina a domiciliación na cidade, coa presencia de coruñeses (da provincia) de concellos próximos, destacando nestes Culleredo. Hai casos procedentes de Irixoa, Cée, Cambre, Ordes, Fisterra, Corcubión, Lousame, Ortigueira, Noia, A Capela...; no listado (anexo 1) están identificados os alcaldes de Sada e de Betanzos, algúns militares, dirixentes políticos (de Izquierda Republicana, de Unión Republicana, PSOE, PCE, Partido Sindicalista, Partido Galeguista) e sindicais (de UGT e

CNT).

O gráfico de execucións políticas na capital provincial amosa un cume elevado en agosto de 1936, e logo catro subidas (en decembro do 36, en xullo e outubro de 1937, en marzo de 1938) debidas a fusilamentos de grupos por sentencia. Non hai datos de execucións máis alá de outubro de 1938.

Cadro 2. Orixes domiciliarias dos executados en A Coruña. 1936-1938.

Orixe	Nº	Porcentaxe
A Coruña ou concellos do contorno	139	59
Cée	8	3,4
Culleredo	7	3
Betanzos	5	2
Asturias	5	2
Irixoa	5	2
Cambre	3	1,3
Oleiros	2	0,8
Lugo	2	0,8
Vigo	2	0,8
A Capela	1	0,4
A Pobra do Caramiñal	1	0,4
Arteixo	1	0,4
Ávila	1	0,4
Barcelona	1	0,4
Carballo	1	0,4
Corme (Ponteceso)	1	0,4
Corcubión	1	0,4
Fisterra	1	0,4
Lousame	1	0,4
Madrid	1	0,4
Marín	1	0,4
Noia	1	0,4
Ordes	1	0,4
Ortigueira	1	0,4
Ponte do Porto (Camariñas)	1	0,4
Sada	1	0,4
Salamanca	1	0,4
Santander	1	0,4
Tordoia	1	0,4
Vimianzo	1	0,4
Non determinada	37	15,7

Os falecidos por mor da represión na cidade coruñesa eran na

súa maior parte (o 70%) procedentes do núcleo urbano ou dos concellos do seu redor.

Represión en Ferrol

A sublevación dos oficiais do Exército e da Armada en Ferrol ten o seu nacemento a primeiras horas da tarde do 20 de xullo, sobre as 15.15.

A sorte do alzamento en Ferrol decidiuse no Arsenal o mércores 22, trala rendición duns buques que non se achaban nas mellores condicións para o combate: o cruceiro "Cervera", en dique seco, e o acoirazado "España", prácticamente desarmado e sen líder, o derradeiro en rendirse. Un día antes entréganse os pechados no Concello (o alcalde Santamaría –do PSOE–, o presidente da xestora da Deputación, José López Bouza –de IR–, concelleiros, policías municipais, mariñeiros do "Cervera") e na Casa do Pobo, sen resistencia destacable, xa que non estaban preparados para facer fronte ás tropas de artillería. O feito de que os obreiros dos asteleiros non contasen con armas suficientes, e ademais que os grupos que se xuntaron nas portas do Arsenal reclamando fusís foron disoltos con disparos dos militares, que os mariñeiros dos navíos de guerra non lograron saír do Arsenal en masa para unirse á resistencia civil, e que zarparan antes da sublevación os navíos en mellores condicións para o combate foron factores decisivos á hora de perde-la base naval ferrolá para o bando republicano, esencial para manter Galicia e todo o norte para a República.

O alzamento produce en Ferrol máis de trinta mortos nos enfrontamentos e máis dun cento de feridos. Entre xullo de 1936 e decembro de 1939, prodúcense na cidade 254 execucións por fusilamento, pero o total de víctimas pola represión violenta sobrepasa os setecentos (710, número mínimo comprobado). Na cidade xúlgase a mariños amotinados contra os oficiais en xullo do 36, a tripulantes de barcos de guerra, mercantes e de pesca ó servizo da República apresados. Dos oito xenerais que fusilan os nacionalistas de Franco en España dous son fusilados en San Felipe, no castelo que gardaba desde o XVIII a entrada da ría ferrolá, e dos tres almirantes pasados polas armas polo nacionalistas un era o xefe do Arsenal da cidade.

No aspecto territorial os xuizos celebrados en Ferrol afectaron a cidadáns da comarca, da provincia, de Galicia, doutras comunidades e incluso do estranxeiro. Ningunha outra cidade en todo o norte tivo tan triste repercusión.

Vemos os datos profesionais dos 254 fusilados tras sentencia de consello de guerra na cidade-base naval:

Táboa 2. Clasificación profesional dos executados con sentencia en

Ferrol (1936-1939).

Ocupación/Cargo	Nº	%	% (Estamento)
Almirantes-Contralmirantes	1	0,39	0,65 (M)
Xenerais	2	0,79	1,31 (M)
Comandante (de carabineiros)	1	0,39	0,65 (M)
Capitáns navío	1	0,39	0,65 (M)
Tenentes navío	1	0,39	0,65 (M)
Alféreces e outros oficiais	1	0,39	0,65 (M)
Sarxentos	5	1,97	3,27 (M)
Auxiliares Armada	18	7,09	11,76 (M)
Cabos	34	13,39	22,22 (M)
Maquinistas Armada	7	2,75	4,57 (M)
Mariñeiros/fogueiros	60	23,62	39,21 (M)
Soldados (artilleiros)	7	2,75	4,57 (M)
Carabineiros	6	2,36	3,92 (M)
Operarios técnicos Armada	4	1,58	2,61 (M)
Militares retirados	5	1,97	3,27 (M)
Obreiros/traballadores	24	9,48	23,76 (C)
Mariñeiros (pesca)	16	6,30	15,84 (C)
Labregos	7	2,75	6,93 (C)
Funcionarios	7	2,75	6,93 (C)
Empregados/dependentes	4	1,58	3,96 (C)
Comerciantes/industriais	2	0,79	1,98 (C)
Axentes comerciais	2	0,79	1,98 (C)
Médicos	1	0,39	0,99 (C)
Avogados	1	0,39	0,99 (C)
Gardas municipais	1	0,39	0,99 (C)
Mariños barcos apresados	27	10,63	26,73 (C)
Indefinidos (civís)	9	3,54	8,91 (C)
Total	254	100	—
Total militares	153	58,82	—
Total civís	101	37,64	—

(M= do estamento militar; C= civil). Dentro do estamento militar incluimos ós retirados. No grupo de "obreiros/traballadores" englóbanse ós de asteleiros, electricistas, albaneis, ferreiros, carpinteiros, choferes, barbeiros... A categoría de "mariños barcos apresados" refírese ós tripulantes de buques republicanos mercantes. Os militares ó servicio do Goberno da zona republicana apresados encádranse co seu grao oficial (mariñeiros, cabos, auxiliares...).

Fonte: Suárez (tese doutoral, 2000).

Nos militares (153 fusilados) destaca en primeiro lugar o grupo

de mariñeiros/fogueiros, a clase máis baixa da Armada, cun 39%, que unida a cabos (22%), carabineiros e soldados, sería un 70% de condenados a morte pertencentes ás clases inferiores. Non é desprezable cualitativamente o número de oficiais fusilados por sentencia: sete, nos que están representados o Exército (dous xenerais e un alférez de artillería), a Armada (un contraalmirante, un capitán e un tenente de navío) e o corpo de carabineiros (un comandante). Víctimas con grao de suboficiais foron vintetrés (cinco sarxentos e dezaoito auxiliares navais), o que completa o abano de graduacións.

O delicto que máis veces serviu como excusa legal do fusilamento foi o de rebelión militar (68 por cen dos casos), curiosamente eran os sublevados contra o Goberno e a Constitución de 1931 os que condeaban ós defensores destes, civís e militares, como rebeldes, por sedición (o 17%, só militares), por traición (6%) ou por auxilio á rebelión (6%, só civís).

Entre os civís fusilados (101) sobresaen dúas categorías: os obreiros e os tripulantes de barcos mercantes apresados, que significan o 50%. Destacan en segundo lugar os fusilados que traballaban en pesqueiros, sendo case o 16%. Sobre o 17% en conxunto, estarían grupos profesionais urbanos: funcionarios, empregados, dependentes, comerciantes, industriais....

No seguinte cadro resumimos o informe sobre a orixe domiciliaria:

Cadro 3. Procedencia dos fusilados xudiciais en Ferrol (1936-1939).

Domicilio	Nº de casos	Porcentaxe
Ferrol-Serantes	86	33'86
Comarca	67	26'37
Resto Galicia	44	17'32
Resto España	48	18'90
Estranxeiros	7	2'75
Indefinido	2	0'79
Totais	254	99'99

Pero o método máis empregado na represión en Galicia, sobre todo se falamos do período entre agosto e outubro de 1936 en Ferrol, é o paseo, de maneira que o 65% das execucións en Ferrol e bisbarra durante a guerra civil son paseos. De forma legalizada ou sen sentencia xudicial estase levando a cabo un xenocidio, un proceso de eliminación consciente sobre os republicanos, que afecta a tódalas clases sociais, pero en maior medida, en contías absolutas, incide sobre a clase traballadora e sobre membros das

clases inferiores do estamento militar.

Táboa 3. Clasificación profesional dos falecidos pola represión na comarca ferrolá (1936-1939) e tipo de execución.

Militares en activo(*)	186	148	38
Grupo profesional	Nº de víctimas	Consello de guerra	Sen sentencia
Obreiros e traballadores manuais (**)	141	24	117
Tripulantes barcos republicanos	88	27	61
Funcionarios, empregados e dependentes	73	11	62
Labregos	38	7	31
Mariñeiros (pesca)	22	16	6
Comerciantes, industriais	18	2	16
Militares retirados	11	5	6
Médicos	5	1	4
Axentes comerciais	4	2	2
Propietarios	2	0	2
Outros (***)	5	2	3
Sen determinar	117	9	108
TOTAL	710	254	456

* Da Armada, Exército e Carabineros. ** Da construcción naval, pintores, albaneis, ferreiros, carpinteiros, camareiros, barbeiros... ***1 sacerdote, 1 avogado, 1 procurador, 1 garda municipa1, 1 estudiante.

O efecto demográfico do autodenominado "movimiento militar, nacional y patriótico" na comarca ferrolá foi a eliminación nesta zona de máis de 700 persoas durante os tres anos do conflicto civil, dos que máis de cincocentos eran veciños da comarca ferrolá. A incidencia da represión elevou en algo máis de catro puntos a taxa de mortalidade dos municipios de Ferrol-Serantes, Fene e Mugardos en 1936, os máis castigados na zona polo proceso represivo violento. O aumento medio da mortalidade na comarca, tendo en conta só ás víctimas residentes, foi de 2'2 puntos en 1936, de maneira que a represión violenta foi primeira causa de mortalidade en 1936 na comarca.

A represión afectou a tódolos sectores sociais, pero fíxoo en maior proporción sobre asalariados –obreiros da construcción naval, traballadores do mar e da terra– e militares –sobre todo da Armada, maiormente mariñeiros ou fogueiros, cabos e suboficiais, por esta orde–. Traballadores e militares aportan máis da mitade do total de executados. Sobre sexos, hai que dicir que a maioría dos fusilados e paseados son homes, pero tamén houbo mulleres (11 paseadas e 1 fusilada).

Os meses de agosto e setembro de 1936 son os de maior

dureza represiva, cun total de 384 execucións políticas, a maior parte extralegais; a violencia represiva desatada entón produce máis mortes que no resto do período de 1936 a 1939. Seguen en contía outubro e decembro do 36. Desde xaneiro de 1937 só en tres ocasións a cantidade mensual de executados achégase a 25, a cifra do mes máis baixo en número de represaliados de 1936. Na maior parte dos meses entre 1937 e 1939 a cifra de víctimas non supera as cinco.

Sobre a orixe xeográfica dos represaliados Galicia representa o 84%, sendo a provincia coruñesa, co 75% do total a que aporta o maior número desa porcentaxe. Con domicilio en Ferrol estaba a terceira parte do número de executados, e os domiciliados na comarca chegan ó 73% nun cálculo estimado. Sen embargo, dada a situación estratéxica de Ferrol como base naval desde a que se dominaba o Cantábrico, os executados con orixe no norte de España (Asturias, Cantabria e o País Vasco), representan o 8% do total, sendo tamén procesadas persoas procedentes doutros portos españois e doutros países (México, Bulgaria, Cuba e EE.UU.)

Táboa 4. Víctimas da represión en Ferrol e comarca (1936-1939). Orixes.

País/ rexión/ provincia	Nº de víctimas (con sentencia)	Porcentaxe
A Coruña	534 (172)	75
Asturias	32 (16)	4,5
Pontevedra	17 (2)	2,4
Bizcaia	17 (11)	2,4
Murcia	14 (12)	2
Ourense	11 (10)	1,5
Barcelona	9 (2)	1,2
Cantabria	8 (2)	1,1
Valencia	5 (2)	0,7
Lugo	4 (1)	0,5
MÉXICO	4 (4)	0,5
Sevilla	4 (4)	0,5
Madrid	3 (1)	0,4
Castellón	2 (2)	0,3
Alicante	1 (1)	0,14
BULGARIA	1 (1)	0,14
Burgos	1 (1)	0,14
CUBA	1 (1)	0,14
EE.UU.	1 (1)	0,14
Las Palmas	1 (1)	0,14

León	1 (0)	0,14
Mallorca	1 (0)	0,14
Navarra	1 (1)	0,14
Sta. Cruz de Tenerife	1 (1)	0,14
Valladolid	1 (0)	0,14
Zaragoza	1 (0)	0,14
Galicia (indeterminado)	29 (3)	4,1
Indeterminada	3 (2)	0,4
TOTAIS	710 (254)	99,18

Fontes: sumarios, rexistros civís, rexistro do cemiterio de Canido, parroquiais, fontes orais e prensa.

A táboa 4 reflicte unha conclusión: o proceso de eliminación sen sentencia previa afectou máis á poboación residente na bisbarra ferrolá que á procedente do exterior, polo que supoñemos que a meirande parte deses 29 contabilizados como orixinarios de Galicia (con domicilio non determinado) corresponden a paseados desa comarca. En canto á adscrición ideolóxica identificamos a unha cantidade maior de socialistas que doutros partidos da FP, non só polo alto número de militantes de PSOE e de JS na zona ferrolá, senón tamén por contar con fontes documentais deses partidos que non temos doutros.

Táboa 5. Clasificación ideolóxica das víctimas da represión violenta (Ferrol, 1936-1939).

Filiación	Nº de víctimas	% respecto ó total
PSOE-JS-UGT	99	45
CNT-FAI-JJ.LL.-P. Sindicalista	45	20,4
Izquierda Republicana -PRRS	31	14
Partido Comunista-CGTU	27	12,3
Unión Republicana	11	5
Partido Galeguista	4	1,8
Agrarios (de Pita Romero)	2	0,9
Partido Federal	1	0,4
TOTAL	220	99,8

Os afiliados a partidos obreiros (socialista e comunista) e ós seus sindicatos (UGT, CGTU) significan máis do 57 por cen dos represaliados de militancia coñecida, os anotados en sindicatos cenetistas aportan o 20 por cen, mentras os grupos republicanos centristas (IR, UR e PG) representan outro tanto, o 21 por cen.

Dos dez compoñentes do comité da Fronte Popular de Ferrol,

formado en marzo do 36, caeron na represión seis (os sinalados con*):

Presidente: Fernando Carballo*, de UR.
Vicepresidente: Manuel Morgado*, PSOE.
Secretario xeral: Luis Paz, de IR.
Secretario de actas: José Ramón Eiroa*, de UR.
Tesoureiro: Miguel Mendiguchía*, de IR.
Vocais: Domingo Pombo e Félix Álvarez (do PG).
Guillermo Cedrón* e Luis González (PCE).
Francisco Jiménez* (PSOE).

Igual sucedeu cos dirixentes fronte populistas e sindicais das vilas da bisbarra.

En 1937 saen do porto ferrolán en vapores con destino a dous penais de Cádiz 209 condenados, como consecuencia dos xuizos sumarísimos de Mariña resoltos entre xullo de 1936 e outubro de 1937 en Ferrol. A primeira saída (109 homes, case todos da Armada: auxiliares, cabos, mariñeiros, fogueiros) tivo lugar en febreiro cara ó presidio militar de Cuatro Torres. A segunda viaxe (con cen condenados) sae en novembro ó penal de Caserío de Ossío. Os reos levan castigos por rebelión militar, sedición ou adhesión á rebelión; máis da metade, o 62 por cen, teñen condena de reclusión perpetua. Ferrol exporta reos, mentras, España vai camiño de convertirse nun enorme campo de concentración, no que (tamén) carecen de liberdade os que están máis alá dos muros dos cárceres.

Represión en Santiago de Compostela

Nos libros de defuncións do rexistro civil santiagués atopamos as inscricións de 74 fusilados tras sentencia na cidade do Sar, as de 4 paseados e a de 1 desaparecido (ata 1940). O número de executados sen sentencia debería ser maior, pero este tipo de represión realizouse trasladando ás víctimas fóra do concello (a Teo, sen ir máis lonxe), polo que non foron inscritos nese rexistro.

Santiago, nos anos trinta, era unha cidade con ambiente vilego. Tiña, como hoxe, dous elementos específicos: o universitario e o eclesiástico, sen que o comercio estívese nesa época moi desenvolvido, e non dispuña de fábricas e industrias de importancia, polo que a clase obreira era reducida, a destacar nela os carpinteiros, albaneis e curtidores; en outubro de 1934 só a construcción seguira a folga declarada en Galicia, co apoio das JJSS e do Partido Sindicalista. En xullo de 1936, o alcalde é o galeguista Anxel Casal,

que dimite o día 8, deixando o cargo en mans do 1º tenente de alcalde, José Germán Fernández. O 18 fórmase un comité de defensa da República no concello, integrado (entre outros) polo socialista Barcia, o republicano federal Alcalde, C. García (CNT), Rastrollo (troskista, Unión Obreira), Frade (Izquierda Republicana), Modesto Pasín (comunista), Francisco Fernández del Riego (PG), Marcial Villamor (Partido Sindicalista)... A forza militar está representada polo rexemento de artillería nº 16, que na noite do 20 de xullo sae ás rúas compostelás, onde reciben a adhesión de gardas civís, e toman o concello, radio Galicia, as oficinas de teléfonos e telégrafos... Non hai resistencia, os militares aproveitan a saída dos mineiros de Noia cara a Coruña, para tomar Santiago sen disparar un tiro.

A primeiros de agosto é detido en Arzúa o exalcalde Casal, que aparece morto en Cacheiras (Teo), o 19. O 14 achan en Palas de Rei o cadáver do seu amigo Camilo Díaz Baliño, pintor, deseñador dos carteis do referendo do estatuto de autonomía, que traballaba como delineante no concello, xunto ó de Sixto Aguirre, un estudiante de medicina de Rianxo. O 13 Camilo Díaz fora sacado do cárcere co engano de que ía ser liberado.

A lista de fusilados tras sentencia dun tribunal militar en Santiago, a maioría probablemente polo delicto de rebelión, pódese ver no anexo 3. Nunha primeira ollada destaca nesa relación que os executados forman grupos segundo a procedencia, de maneira que en días diferentes son pasados polas armas xentes de Santiago, Ordes, Ribeira, Boiro, Padrón, Pobra do Caramiñal, Teo, Curtis..., débese isto a que os da mesma localidade foron procesados en grupo na mesma causa, trátase das persoas que representaron á legalidade republicana diante dos sublevados, eran os dirixentes políticos e sindicais que formaban parte de xestoras dos concellos e/ou de comités de defensa. Son localidades que rodean, como centro comarcal, ó concello santiagués. Entre os represaliados atopamos dirixentes políticos, como os que forman a xestora municipal de Santiago e o comité de defensa desta cidade: José Germán Fernández, Rastrollo, Modesto Pasín, Rafael Frade..., que representan ós partidos da FP e ós sindicatos comprometidos coa defensa do Goberno da República.

Ó lado de membros da clase media urbana ou vilega (avogados, médicos, mestres, funcionarios) aparecen labregos, mineiros, obreiros, ferroviarios, barbeiros, conductores, mariñeiros. A diferencia de Ferrol, entre os fusilados por consello de guerra en Santiago non hai ningunha muller.

Cadro 4. Procedencias dos fusilados e paseados en Santiago (1936-1940).

Orixe (concello)	Nº	Porcentaxe
Santiago de Compostela	19	24,4
Ordes	11	14,1
Padrón	10	12,8
Boiro	8	10,3
A Pobra do Caramiñal	6	7,7
Ribeira	5	6,4
Negreira	4	5,1
A Baña	3	3,8
Noia	2	2,5
Curtis	2	2,5
Teo	2	2,5
Ames	2	2,5
Frades	1	1,3
Cesuras	1	1,3
Non consta	2	2,5
Total	78	

Fonte: Rexistro Civil de Santiago, libros de defuncións de 1936 a 1940.

A carta parte dos caídos pola represión (a maior parte legalizada pola xustiza militar) residían en Santiago. Seguen en contía absoluta Ordes e Padrón (entre os dous case o 27 por cen), pero se as cifras poñémolas en relación coa poboación dos seus concellos, veremos a importancia relativa da represión nesas localidades. Outra carta parte procede dos concellos da península de Barbanza. En relación cos lugares de onde proceden os fusilados temos as ocupacións que desenvolvían. De cidades e vilas proceden obreiros, albaneis, barbeiros, empregados, carpinteiros, mariñeiros, mestres, médicos e avogados. De concellos interiores labregos e xornaleiros.

Cadro 5. Profesións dos fusilados e paseados en Santiago (1936-1940).

Ocupación	Nº	Porcentaxe
Xornaleiro	11	14,1
Labrego	8	10,2
Mariñeiro	5	6,4
Albanel	4	5,1
Obreiro	4	5,1
Médico	3	3,8
Mestre	3	3,8

Empregado	3	3,8
Ferroviario	3	3,8
Barbeiro	2	2,5
Carpinteiro	2	2,5
Chófer	2	2,5
Avogado	1	1,3
Carteiro	1	1,3
Fotógrafo	1	1,3
Profesor	1	1,3
Tapiceiro	1	1,3
Viaxante	1	1,3
Non consta	22	28,3
Total	78	

Conclusións

Son tres os principais centros represivos na provincia: Ferrol, A Coruña e Santiago, por orde de importancia cuantitativa. Ferrol sobrancea polo alto número de falecidos, pero ademais pola súa repercusión militar e territorial: é un centro represivo no só de nivel rexional, senón de todo o norte, como consecuencia da importancia da súa base naval. Os concellos afectados pola represión centralizada na cidade da Coruña foron os da capital, os do seu contorno (Arteixo, Culleredo, Cambre, Oleiros, Sada...), ata Irixoa –polo leste– e Cée e Fisterra polo Oeste, con casos illados de concellos do norte e do sur, mentres a Santiago correspondeulle ó territorio da mitade sur da provincia, desde Ribeira, seguindo unha liña recta, ata Curtis, pasando pola cidade do Sar, e o proceso desenvolto en Ferrol afectou a maior territorio provincial, o do seu contorno, ata Betanzos e A Coruña, e na zona costeira sur, por ser base naval, ás vilas mariñeiras. De maneira, que entre os tres núcleos urbanos abrangueron case todo o territorio provincial. Por outro lado, atendendo ó estamento do que proceden os represaliados, destaca que en Ferrol un cento e medio de militares véronse afectados polas condenas de consellos de guerra, e outro grupo, menos numeroso (uns corenta), polas execucións sen sentencia previa. En A Coruña e en Santiago foron os civís, na maioría dos casos, os procesados nas causas e condenados en virtude de leis militares, e tamén os represaliados sen proceso previo.

No estudio da represion non queremos ser simples contables, detrás dos números descubrimos persoas, identificámo-las víctimas e recuperámolas para a memoria, son obreiros, labregos, mariñeiros, mestres de escola, empregados de correos, militares, a maior parte domiciliados en Galicia, inda que aparecen tamén xentes procedentes de Asturias, Pais Vasco, Cantabria, Murcia,

Barcelona, case todos descoñecidos, pero aparecen con eles personalidades senlleiras, obxecto de eliminacións sen o trámite do xuizo sumarísimo. O método do paseo foi predominante en Galicia nos primeiros meses da guerra civil, entre xullo e outubro de 1936.

Táboa 6. Falecidos pola represión violenta na provincia de A Coruña. 1936-1939.

Zona	Por sentencia	Sen xuizo	Total	Porcentaxe
FERROL	254	456	710	67,5
A CORUÑA	146	91	237	22,4
SANTIAGO	74	4	78	7,4
Outros lugares	0	28	28	2,6
Sumas	474	579	1053	99,9

Fonte: rexistros civís, sumarios e bibliografía.

Dos datos da táboa 6 podemos concluir que os correspondentes ós producidos por sentencias de consellos de guerra son os que máis se aproximan á realidade en canto a contabilidade de baixas, pero non sucede así co número de paseados, agás o caso de Ferrol, onde se estudiou en profundidade toda a bisbarra.

Táboa 7. Idades dos executados en Ferrol – e comarca-, A Coruña e Santiago (1936-1939).

Grupos de idades	Número de víctimas	Porcentaxe
Ata 20 anos	72	6,8
De 21 a 30 anos	399	38
De 31 a 40 anos	254	24
De 41 a 50 anos	121	11,5
De 51 a 60 anos	42	4
Maiores de 60 anos	11	1
Idade non determinada	154	14,5
TOTAL	1053	99,8

Fontes: rexistros civís de Ferrol e bisbarra, A Coruña e Santiago, e sumarios consellos de guerra.

O estudio das idades reflicte a relativa mocidade da maioría dos executados (o 45 por cen tiña menos de 31 anos), feito do que deriva como consecuencia un retroceso demográfico e productivo de

Galicia na posguerra: os mellores efectivos poboacionais foron masacrados na guerra civil. O proceso represivo tivo unha dobre utilidade, eliminaba oponentes políticos e lexitimaba o levantamento militar.

A represión foi un instrumento de consolidación da sublevación e por iso dependeu dos dirixentes civís e militares, e serviu como elemento mantedor do réxime político que nacía en xullo do 36, unha actividade política que continuó na posguerra e durante toda a vida do réxime, na que interviñan mandos de todo o escalafón xerárquico no apartado da orde pública, desde delegados, xefes de policía ou comandantes de postos da GC ata a máxima autoridade do Estado.

A represión afectou a tódolos sectores sociais, pero fíxoo en maior proporción sobre asalariados –obreiros, traballadores do mar e da terra– e militares –na súa maior parte mariñeiros e fogueiros da Armada, soldados, cabos e suboficiais, por esta orde–. Se o perfil profesional dos represaliados mostra un amplio abano social, no que achamos individuos de estamentos de clase media e de clases populares, quere dicir que a represión foi global, afectou dalgún ou doutro xeito a toda a sociedade, pero foi consecuencia dunha loita de clases: por un lado a clase privilexiada de propietarios da producción, aliada cos oficiais do Exército e da Armada, e por outro as clases populares masivamente obxecto da represión xunto a clases medias (funcionarios, profesionais urbanos, e tamén militares) comprometidos co liberalismo. Os traballadores, militares, profesionais, comerciantes, tódalas víctimas da represión formaban parte dun grupo social, dunha clase identificada por uns intereses comúns, estes intereses eran políticos e estaban sinalados polo desexo de vivir nun sistema de respecto ás liberdades e ós dereitos individuais, que atendera as necesidades dos máis desfavorecidos, é dicir nun réxime liberal de vocación social.

A represión tivo tres métodos de eliminación física: os consellos de guerra, a aplicación directa do fusilamento en aplicación dos bandos militares, e os homicidios (os chamados paseos).

Os xuizos militares, celebrados nas urbes da Coruña, Ferrol e Santiago de Compostela, representaron a forma legalizada da represión, aplicando leis do século XIX: o Código de Xustiza Militar (1890) e o Código Penal da Mariña de Guerra (1888), en virtude dunha preeminencia da xurisdicción militar sobre da civil, ó estar en efecto a declaración de estado de guerra, o que permitiu condenar a civís e a militares por delitos contra da seguridade do Estado, polos que en principio se rebelaran contra este. O retorcemento do Dereito levaba a que foran acusadores e xulgadores os rebeldes, sediciosos e traidores, condenando ós defensores do Goberno e da Constitución de 1931 por eses delictos.